

Slovanský přehled

Založeno 1898
ISSN 0037-6922

Review for the History of Central, Eastern and Southeastern Europe

3–4/2012

Národní diskurzy polských marxistů na přelomu 19. a 20. století: patriotismus Kazimierze Kelles-Krauze proti internacionalismu Rosy Luxemburgové
Čeští vystěhovalci na Kavkaze ve druhé polovině 19. a na začátku 20. století
Problémy slovanské menšiny v Itálii ve 20. letech 20. století
Češi a Poláci na Těšínsku během parlamentních voleb v roce 1946
Czechoslovakia and Poland: Supervising Peace on the Korean Peninsula 1953–1955
Reflexe událostí v Protektorátu Čechy a Morava v letech 1939–1941
v jugoslávském tisku a prostřednictvím politické elity
Příběh petrohradského klenotníka. Z historie perzekucí československých občanů
v Sovětském svazu 1918–1939

Národní diskurzy polských marxistů na přelomu 19. a 20. století: patriotismus Kazimierze Kelles-Krauze proti internacionalismu Rosy Luxemburgové¹

Jan Květina

National Discourses of Polish Marxists at the Turn of the 19th and 20th Century: Patriotism of Kazimierz Kelles-Krauz versus Rosa Luxemburg's Internationalism

This paper analyses a national discourse of the Polish socialist movement at the turn of the 19th and 20th century. Its wording is very questionable because of the different interpretations of Marx's attitude by the two main Polish socialist intellectual leaders: Kazimierz Kelles-Krauz and Rosa Luxemburg. As the key method of this research, it is possible to define a comparison of their theoretical concepts, whose dissimilar conclusions resulted in formation of two rival political parties: PPS and SDKPiL. It is necessary to analyse and understand the conception of the nation according to Polish socialist doctrines focusing on the different interpretations of: 1) the sense of the proletarian revolution; 2) accumulation of the capital; 3) the basic essence of the national community. Based on these issues, this research is to clarify not only the unambiguous conception of the Polish socialism but also the theoretical dilemma of the relationship between nationalism and socialism.

Key words: History, 19th and 20th century, Marxism, Polish nation, patriotic socialism, Kelles-Krauz, Luxemburg, theory of capital accumulation

Úvod

Vztah marxistických teoretiků k národní problematice lze považovat za jedno z klíčových dilemat, s nimiž se musela polská levice před první světovou válkou potýkat. Pro polské kolektivní vědomí byla totiž představa netečnosti vůči nacionálním tématům, vyjádřená nahlížením sociálních fenoménů primárně třídním prizmatem, poněkud problematická, neboť jednotlivé proudy polského politického myšlení sahající od krajních forem konzervatismu až po radikální demokraty dosud s určitou koncepcí národního vývoje vždy operovaly. Dokonce i varšavský pozitivismus, který se explicitně distancoval od povstaleckých tradic šlechtického republikánství i politické roviny národního boje, svým ústředním motivem směřoval k národnímu rozvoji skrze

---

¹ Studie byla zpracována v rámci projektu GA ČR č. P410/12/1136 (T. G. Masaryk a Slované).

ekonomickou a kulturní sféru.² Lze tudíž konstatovat, že pro polskou společnost představovala akcentace národní identity zásadní téma, což striktně internacionalistickou interpretaci socialismu poměrně handicapovalo.

Krom toho není možné opomíjet fakt, že náklonnost vůči polskému národnímu vědomí byla přítomna i u „otců-zakladatelů“ marxistické teorie, tedy Marxe a Engelse, kteří národně-osvobozenké úsilí Poláků zabudovali do logiky třídního boje a vnímali ho jako součást celoevropské emancipace proletariátu.³ Tento překvapivě přívětivý postoj „klasiků“ vůči národnímu hnutí způsoboval v polském levicovém prostředí určité rozpaky již v 80. letech, což dokládá například faux-pas během sjezdu polských socialistů v Ženevě z roku 1880, kam od Marxe a Engelse dorazila oficiální zdravice zakončená zvoláním „Ať žije Polsko“,⁴ na níž však ostře reagoval průkopník polského socialismu Ludwik Waryński konstatováním, že „až vypukne příští povstání, už to nebude slogan «ať žije Polsko!», ale bojový pokřik společný všem proletářům «ať žije sociální revoluce!»“⁵ Waryńského kritická slova není ovšem – vzhledem k soudobému názorovému pluralismu uvnitř polského socialistického hnutí – možné chápat jako vyjádření oficiálního a univerzálního postoje, o čemž svědčí vlivná pozice národní myšlenky nakloněného patriotického socialismu Bolesława Limanowského.⁶ Ten se ve své koncepci emancipace proletariátu pokusil navázat na Marxem hájené stanovisko o pro věc socialismu využitelném potenciálu polské otázky, čímž v rámci polského levicového myšlení založil klíčovou tradici, hájící proti internacionalistickému pojetí důsledně národní pozice.

Jestliže se zamyslíme nad důvody, které byly pro Marxem zdůrazňovanou přízeň polskému národnímu boji stěžejní, lze na prvním místě jmenovat taktický pragmatismus, na nějž trefně upozorňuje komentář, hovořící o tom, že Marxe s Engelsem „nezajímali Poláci jako národ, ale jako revoluční a vojensko-strategický potenciál dvaceti milionů hrdinů mezi Evropou a Asií“.⁷ Takto čistě účelovému uvažování nahrává ostatně i skutečnost, že sám Marx na adresu legitimacy polské nezávislosti prohlásil, že ta je ohraničena zahájením ruské agrární revoluce, neboť v okamžiku jejího

---

² Srov. Wojciech MODZELEWSKI, *Naród i postęp: Problematyka narodowa w ideologii i myśli społecznej pozytywistów warszawskich*, Warszawa 1977.

³ „...nezávislost Polska (pozn. J. K.) může být wywalczona tylko przez młody proletariat polski, a w jego rękach jest bezpieczna. Albowiem robotnicy całej pozostałej Europy potrzebują niezależności Polski również, jak sami polscy robotnicy...“ Karl MARKS – Friedrich ENGELS, *Manifest komunistyczny*, Londyn 1892, s. 11.

⁴ „Polacy zatem odegrali, poza obrębem kraju własnego, wielką rolę w walce o wyzwolenie proletaryjatu...niechże ta walka rozwija się dzisiaj w samym narodzie polskim...niech ona idzie w parze z niezrównanemi usiłowaniami naszych braci Rosyjan, a przybędzie jeszcze jeden powód więcej do powtórzenia starego okrzyku: Niech żyje Polska.“ Cit. dle: Bolesław LIMANOWSKI, *Patryjotyzm i socjalizm*, Genewa 1881, s. 30.

⁵ Wilhelm FELDMAN, *Dzieje polskiej myśli politycznej 1864–1914*, Warszawa 1933, s. 221.

⁶ Blíže srov. např. B. LIMANOWSKI: *Patryjotyzm i socjalizm*; Joanna KURCZEWSKA, *Moralność, polityka i naród w poglądach Bolesława Limanowskiego i Zygmunta Balickiego*, in: Janusz Goćkowski – Andrzej Walicki (eds.), *Idee i koncepcje narodu w polskiej myśli politycznej czasów porozbiorowych*, Warszawa 1977; Michał ŚLIWA, *Bolesław Limanowski: człowiek i historia*, Kraków 1994.

⁷ Paul BLACKSTOCK – Bert HOSELITZ, *The Russian Menace to Europe. Translation of Selections from Various Publications of Karl Marx and Friedrich Engels*, Illinois 1952, s. 108.

dokončení pro něj Poláci ztráceli smysl existence.⁸ Přesto by bylo chybou chápat zájem o polskou otázku ze strany marxismu v takto omezeném smyslu, neboť pragmatické a účelové argumenty mohly hrát roli v politických, avšak nikoliv v teoreticko-ideologických diskusích – jestliže tak představitelé polského levicového myšlení nacházeli mezi národním a třídním bojem společné vazby, museli tak činit v rámci socialistické teorie jako celku a nikoli pouze v rovině taktické adaptace.⁹

Vlivnou skutečnost v tomto ohledu tvořila záborová realita, poněvadž vědomí rozparcelovaného státu a rozděleného národa nabízely celkem silnou paralelu s třídním bojem a podstatou společenského vývoje. Tak jako docházelo k vykořisťování dělnické třídy buržoazii na státní úrovni, probíhala linie útlaku pohledem části polských socialistů i na ose záborové velmoci – polský národ, přičemž vzdorování této realitě tak představovalo významnou část boje proti nespravedlnosti, přenesené navíc na internacionální úroveň.¹⁰ Se záborovou realitou kromě toho souvisela ještě další rovina, nahrávající souběhu polských národních a socialistických cílů, a sice – marxistickou terminologií řečeno – vědomí krajně reakčních a masy dělnictva utlačujících vnitřních zřízení záborových velmocí. Výrazná slabina středoevropských a východoevropských národů byla totiž socialistickým pohledem představována podivnou nepřímou úměrou mezi mírou vykořisťování na jedné straně a mírou ochoty dělnických mas tyto podmínky snášet – jinými slovy docházelo k tomu, že ačkoliv se dělnictvo nacházelo pod nejtěžším „jařmem klerikalismu, absolutismu a feudalismu“,¹¹ svůj úděl trpně snášelo a nebouřilo se. Při hledání příčin tohoto stavu formulovali Marx s Engelsem teorii jakéhosi „ideologického hávu“ (souvisejícího s učením o základně a nadstavbě), který pomocí účelových argumentů vzbuzoval v dělnických masách klamný dojem, že setrvalý stav je žádoucí.¹²

Zatímco však ostatní středoevropské národy těmto tlakům podléhaly, neboť nebyly schopny propojit vlastní zájmy se zájmy evropského proletariátu a v případě Čechů dokonce neváhaly čelit proti reakčnímu germanizačnímu režimu ještě reakčnější panslavistickou ideologií a vzývat „matičku Rus a tatíčka cara“,¹³ představovali Polá-

---

⁸ „Je mehr ich über die Geschichte nachdenke, desto klarer wird es mir, dass die Polen une nation foutue sind, die nur so lange als Mittel zu brauchen sind, bis Russland selbst in die agrarische Revolution hineingerissen ist. Von dem Moment an hat Polen absolut keine raison d'être mehr.“ Cit. dle: Peter NETTL, *Rosa Luxemburg*, Köln 1968, s. 810.

⁹ Důležitého postřehu si v tomto ohledu všímá Timothy Snyder, který upozorňuje na koncepční teoretickou podobnost pozitivistických a socialistických přístupů, chápajících rozvoj vlastního národa univerzálním prizmatem. Zatímco první zmínění propojovali vývoj polského národa s rozvojem liberálního kapitalismu, spatřovali druzí v polském boji za nezávislost avantgardu světového sociálního převratu. Ačkoliv konkrétní projevy národního vědomí i žádoucí cíle se tak v závislosti na daném politickém proudu lišily, zůstávala univerzalistická interpretace obdobná, Timothy SNYDER, *Nationalism, Marxism, and Modern Central Europe. A Biography of Kazimierz Kelles-Krauz (1872–1905)*, Cambridge 1997, s. 16.

¹⁰ Marek WALDENBERG, *Z problematyki narodu w polskiej myśli socjalistycznej okresu zaborów*, in: J. Goćkowski – A. Walicki (eds.), *Idee i koncepcje narodu*, s. 248.

¹¹ Władysław GUMPLowicz, *Marks i Engels a odbudowanie Polski historycznej*, in: Seweryn Dziamski (ed.), *Myśl socjalistyczna i marksistowska w Polsce 1878–1939*, Warszawa 1984, s. 351.

¹² Marx s Engelsem přitom operovali s nevybíravými termíny jako „carsko-panslavistická“ či „metternichovská demagogie“. Tamtéž, s. 351.

¹³ Tamtéž, s. 359.

ci pro Marxe a stoupence patriotického socialismu jediný vhodný revoluční element, který byl ochoten bojovat proti národnímu i třídnímu útlaku ve jménu sociální přestavby. Její nezbytnost ostatně nebyla motivována pouze „reakční“ realitou záborových velmocí, ale i původním společenským uspořádáním polské šlechtické republiky, jejíž ekonomický systém byl ovládán magnátskými velkostatky. Chod státu tak nebyl zajišťován kapitalistickou buržoazií a nesloužil jejím zájmům, ale nesl se ve znamení bohatství šlechtické vrstvy, jíž byla na milionech hektarů umožněna exploatace rolníků v nebyvalé míře. Marx tudíž vyvozoval, že pro nápravu tohoto původního stavu bude obnovu polské státnosti doprovázet rozsáhlá agrární revoluce, při níž dojde k vyvlastnění šlechtických pozemků, čímž Polsko představovalo jedinou zemi východní Evropy, v jejímž rámci mohla být ustavena „agrární demokracie proti patriarchálně feudálnímu absolutismu“.¹⁴

Jestliže výše nastolené Marxovy úvahy o vztahu polské národní a sociální otázky dokumentují jejich značnou propojenost,¹⁵ je zapotřebí se ptát, které klíčové principy způsobovaly, že v samotném polském prostředí panovala ohledně tohoto vztahu ostrá dichotomie. Teprve při objasnění příčin dvoukolejnosti polského socialismu je možné určit, nakolik byl daný národní diskurz pro dotyčné směry rétorickou záležitostí, či nakolik tvořil nedílnou součást chápání revolučního vývoje. V souvislosti se vztahem třídních a národních zájmů lze neshody v tomto směru vyjádřit otázkou, zda příslušní představitelé socialistického proudu považovali principy třídního boje za nadřazené (a národní problematiku tudíž za irelevantní), anebo byli ochotni přistoupit na vzájemnou propojenost a rovnocennost třídních zájmů s národními, což bylo přirozeně pro socialisty maximum možného, neboť případné nadřazení národních věcí třídním by znamenalo opuštění „socialistického diskurzu“.¹⁶ V tomto směru je třeba postavit proti sobě zejména myšlení a teoretické úvahy dvou osobností, jejichž protichůdná stanoviska formovala „janusovskou“ tvář polského socialismu patrně nejvý-

---

¹⁴ „Jak dobrze rozumieli Polacy już wówczas, że ich niezależność wewnętrzna nierozłącznie związana jest z obaleniem arystokracji i reformą agrarną wewnątrz kraju, tego dowodzi konstytucja 1791 r. ...szczególnie zaś od czasu powstania krakowskiego w 1846 r. walka o niepodległość Polski jest zarazem walką demokracji agrarnej – jedynej demokracji w Europie Wschodniej możliwej – przeciwko patriarchalno-feudalnemu absolutyzmowi...“ Tamtéž, s. 352.

¹⁵ Ryszard Rauba v této souvislosti ovšem uvádí varovný postřeh, že akcentace vlastní ekonomické doktríny v rámci interpretace společenského vývoje znemožňovala formulovat Marxovi i Engelsovi jakoukoli koherentní teorii národa, v důsledku čehož je problematické vyvozovat z marxistického chápání polské úlohy obecnější závěry. Ryszard RAUBA, *Naród w myśli politycznej Róży Luksemburg*, rozprawa doktorska, Uniwersytet Zielonogórski 2005, s. 58.

¹⁶ Kelles-Krauz podstatu této zásady vyjádřil slovy, že socialistické hnutí ve svých řadách přivítá všechny patrioty, kteří budou ochotni uznat souvislost polské otázky s věcí společenské přestavby, avšak od těch, kteří se domnívají, že socialismus slouží pouze jako nástroj národní revoluce, je třeba se distancovat. Ironií tohoto výroku je přitom skutečnost, že během politického vývoje PPS došlo ve velké míře k tomu, co Kelles-Krauz odmítal, neboť velká řada vůdčích činitelů socialistického hnutí v podstatě využívala socialistickou rétoriku k naplnění národních cílů. To bylo ostatně příznačné pro pozdějšího lídra Józefa Piłsudského, který se pohledem Adama Bromkeho snažil nahradit původní romantické snahy o zahraniční pomoc úsilím o internacionální revoluci – socialismus tak pro Piłsudského představoval jakýsi „sňatek z rozumu“, a nikoli životní přesvědčení. Kazimierz KELLES-KRAUZ, *Czy jesteśmy patriotami we właściwym znaczeniu tego słowa?*, in: Kazimierz Kelles-Krauz, *Pisma wybrane*, sv. 2, Warszawa 1962, s. 34; Adam BROMKE, *Poland's Politics: Idealism vs. Realism*, Cambridge 1967, s. 26–27; Stanisław MACKIEWICZ, *Klucz do Piłsudskiego*, Warszawa 1992, s. 59.

razněji. Na straně internacionalistického přístupu, jehož striktní konsekvence vyvolávaly v pozdější době kritiku z řad ruských bolševiků, lze za tuto teoretickou oporu označit Rosu Luxemburgovou, z tábora hlavních pokračovatelů Limanowského kursu a průkopníků patriotického socialismu pak Kazimierze Kelles-Krauze. Intelektuálně-ideologický spor těchto dvou osobností polského socialistického myšlení přitom našel své konkrétní vyjádření i v praktické rovině, neboť jejich nepřekonatelně odlišné interpretace revolučního vývoje zásadně přispěly k utvoření dvou konkurenčních socialistických politických uskupení – Polské socialistické strany (PPS) a Sociální demokracie Polského království a Litvy (SDKPiL).¹⁷

Přestože se personifikace dvou protichůdných socialistických pohledů na smysl národní existence se dvěma osobnostmi polského politického myšlení může zdát poněkud zjednodušující, je tento přístup plně obhajitelný, neboť oba dva teoretici tvořili „páteř“ ideového sporu, což znamenalo, že postřehy ostatních zúčastněných ve značné míře pouze rozvíjely jejich základní úvahy. Mimo jiné je třeba zdůraznit pozoruhodnou skutečnost, že oba socialisté byli vrstevníky (Luxemburgová se narodila v roce 1871 a Kelles-Krauz o rok později), přičemž jejich místa původu jsou od sebe vzdálena ne více než dvacet kilometrů, což předznamenává, že rozdíly v jejich koncepcích je třeba interpretovat striktně prostřednictvím jejich odlišného chápání marxismu a nikoli za pomoci generačních či regionálních faktorů. Rosa Luxemburgová kromě toho představovala i čelní postavu praktické politické linie polské sociální demokracie, v souvislosti s čímž je samozřejmě možné spekulovat o tom, že Kelles-Krauzovi ve vydobytí podobné pozice v konkurenčním socialistickém proudu zabránilo předčasné úmrtí.¹⁸ Ani skutečnost, že se Kelles-Krauz úspěšným socialistickým politikem nikdy nestal a roli vůdčího elementu na sebe později strhl především pragmaticky uvažující Józef Piłsudski, však záměru této studie nijak nepřekáží, neboť jejím cílem není posouzení realizace socialistických doktrín v praxi, ale komparace klíčových teoretických náhledů.

Kelles-Krauz: národní svoboda jako předpoklad socialismu

Zaměříme-li se nejdříve na patriotický přístup Kelles-Krauze, je v první řadě třeba akcentovat jeho specifickou představu postupné a gradující revoluce, jejíž pozvolnost kontrastovala s marxistickými tezemi o jednorázovosti a rychlosti této společenské přeměny – Kelles-Krauz hovořil přímo o tom, že „od socialismu nás nedělí jeden výbuch, ale řada ekonomických a politických změn“.¹⁹ Tento výrok se tak

---

¹⁷ Už samotný název strany – Sociální demokracie Polského království a Litvy – vycházel z internacionalistické linie Luxemburgové, neboť implikoval, že strana je organizací Poláků pouze v rámci ruského záboru a nemá tedy aspirace po jejich všennárodním spojení.

¹⁸ K praktické rovině Kelles-Krauzovy působnosti srov. Timothy SNYDER, *Nationalism, Marxism, and Modern Central Europe. A Biography of Kazimierz Kelles-Krauz (1872–1905)*, Cambridge 1997. V roce 2010 tato kniha vyšla v polštině.

¹⁹ „Jeśli postawimy siebie w pewnej określonej chwili dziejowej i w pewnym danym społeczeństwie, to od ustroju socjalistycznego dzieli nas nie jeden wybuch, ale szereg zmian ekonomicznych i prawno-politycznych, jeżeli nie jesteśmy w stanie z góry nakreślić całej leżącej przed nami drogi, to z wystarczającym prawdopodobieństwem możemy przewidywać najbliższe etapy...“ Kazimierz KELLES-KRAUZ, *Niepodległość Polski w programie socjalistycznym*, in: K. Kelles-Krauz, *Pisma wybrane*, s. 128.

razantně stavěl vůči soudobě rozšířené tendenci spatřovat v revolučním aktu „klíč“ k řešení všech problémů, což vedlo k situaci, kdy byly sociální požadavky typu zlepšení pracovních podmínek v kapitalistickém systému, zkrácení pracovní doby či boj proti dělnické bídě chápány jako malicherné záležitosti, zdržující od hlavního revolučního cíle. Pohledem Kelles-Krauze však nebylo možné odkládat témata sociálního pokroku až na čas „po revoluci“, neboť ta se tak stávala jakousi mlhavou vidinou a všeobíejající nadějí namísto toho, aby vedla dělníky k akci „tady a teď“.

S touto nutností akceschopnosti dělnické masy úzce souviselo i autorovo chápání role proletariátu při přeměně společnosti. Socialistický teoretik se totiž ostře stavěl proti tomu pojetí třídního boje, jež v něm spatřovalo nástroj nenávisti a vyloučení, neboť zastával názor, že úkolem proletariátu není vymezit se vůči vládnoucí vrstvě a porazit ji, nýbrž působit jako čelní element, jenž vede celou společnost a sjednocuje ji. Kelles-Krauz sice uznával, že tzv. vylučující třídní vědomí tvoří nezbytnou etapu na cestě k lepší společnosti, jenže dle něho nemohlo tvořit konečnou fázi a postupem času se muselo přeměnit ve vědomí slučující. Autor v tomto směru uváděl příklad plebejského zápasu s patricijí v rámci římské republiky, kdy byly nižší vrstvy nejdříve rovněž nuceny podniknout radikální nepřátelské kroky (tzv. secese), aby tím byla zmírněna stratifikace a následně vytvořena pevná společnost.²⁰ To tedy znamenalo, že razantní postoj vůči buržoazii nebyl chybný sám o sobě, chybnou byla případná neústupnost tak, jak ji Kelles-Krauz spatřoval u některých příslušníků dělnické třídy či radikální mládeže. Jejich revoluční nenávist totiž hrozila tím, že vylučující třídní vědomí nebude nikdy nahrazeno harmonickým a společnost tak bude nadále nesmiřitelně rozdělena – je ostatně příznačné, že hlavní vinu za tento mylný přístup dával Kelles-Krauz konkurenční SDKPiL a Rose Luxemburgové.²¹

Teze o potřebě harmonického třídního pojetí a preferování dlouhodobé akceschopnosti namísto radikálních řezů a očekávání spásy Kelles-Krauze logicky nutily zaobírat se principem národní nezávislosti, jenž v podstatě naplňoval oba požadované cíle. Nezávislé národní společenství by totiž na jedné straně sice zachovávalo štěpnou třídní linii mezi buržoazií a proletariátem, na druhé straně by však akcentovalo sounáležitě vědomí – třída vykořisťovatelů by tak sice byla protivníkem, ale pořád součástí společnosti. Toto vědomí proto socialistického teoretika vedlo ke konstatování, že „ten, kdo uznává sociálně-demokratické zásady, nemůže tvrdit, že je nejprve třeba odstranit buržoazii a kapitalismus, aby byla získána nezávislost Polska, ani že prole-

---

²⁰ „Jest to naturalny rozwój zasady klasowej: od klasowości wyodrębnionej, od całości społeczeństwa (coś jakby exodus plebis z Rzymu) – do klasowości przenikającej sobą i przystosowującej do siebie całe społeczeństwo. W tym niejako powrocie z Góry Awentyńskiej w granice społeczeństwa...proletariat spotyka się ze stronnictwami, które dawniej, przed nim, były przedstawicielami interesów i dążeń całego społeczeństwa, z demokratami, radykałami, postępowcami, liberałami...“ Tamtéž, s. 129.

²¹ „Niewątpliwie i te żywiły, przy odpowiednim uświadomieniu, mogą od razu przejść do świadomości klasowej rozwiniętej, płodnej i harmonijnej, wszelką krytykę wytrzymującej. Ale jeśli spotkają się z teoretycznym sformulowaniem klasowości pierwotnej, jakie zawiera się w wydawnictwach i propagandzie SDKPiL, to mogą utrwalić się na czas pewien w fanatycznej negacji niepodległości narodowej...“ Kazimierz KELLES-KRAUZ, *Niepodległość Polski a materialistyczne pojmowanie dziejów*, in: K. Kelles-Krauz, *Pisma wybrane*, s. 394.

tariát nemůže pomáhat při budování buržoazního státu“ a už vůbec ne, že „úsilí o polskou samostatnost odvádí proletariát od třídního boje“.²²

Myšlenka na propojení národně-osvobozeneckých snah se socialistickými cíli ovšem narážela na jeden podstatný problém, spočívající ve skutečnosti, že polští socialisté v této koncepci představovali unikátní a tím – očima „mainstreamového“ marxismu – i odchýlený směr – nikdo zásadu potřebnosti národního státu zkrátka nehájil tak vehementně. Kelles-Krauz se však s tímto nepříznivým stavem věcí dokázal vyrovnat, když argumentoval, že proletariát v západní Evropě nehájí myšlenku národní svobody z jednoduchého důvodu – tuto svobodu už za něj vybojovala maloburžoazie a proletáři ji tak nyní považovali za zcela přirozenou bez nutnosti jejího zakotvení v socialistickém programu. Socialistický teoretik proto postuloval tezi, že proletariát ke společenskému rozvoji potřebuje národní stát stůj co stůj, neboť „tam, kde není vyřešena otázka jazykové jednoty, má socialismus kouli u nohou“,²³ což ostatně odpovídalo Engelsovým postřehům o neschopnosti socialistů podnikat jakékoli kroky, pokud nedisponovali národní nezávislostí.²⁴

Přesně v této situaci se podle Kelles-Krauzova názoru nacházela polská společnost, jejíž pozice byla odvislá od slabosti vlastní buržoazie, neschopné v důsledku vlivu historické šlechty vytvořit funkční kapitalistický stát. To mělo za následek zánik Polska a jeho parcelaci ze strany tří mocností, které přirozeně preferovaly rozvoj domácí a nikoli polské buržoazie. Boj o homogenní národní stát, jenž by přinesl očekávanou společenskou přestavbu, proto zůstal na bedrech polského proletariátu. Kelles-Krauz v této pozici spatřoval určitou paralelu s nedávnou situací německých socialistů, kteří za podmínek roztržitého rovněž usilovali o národní stát²⁵ a teprve ve chvíli jeho ustavení přestali tuto otázku akcentovat, což polskému teoretikovi sloužilo jako důrazný argument. Jestliže někdo zpochybňoval a napadal nacionální tendence polských socialistů, odpovídal Kelles-Krauz poukazem k jejich nepotřebnosti u proletariátu jiných zemí, ale nezbytností v polském případě – proč byli ruští socialisté jediní v Evropě, kteří bojovali proti absolutismu? Zkrátka proto, že jako jediní

---

²² „Kto uznaje wyżej wysnute zasady socjalno-demokratyczne, ten nie może twierdzić: ani że trzeba koniecznie najpierw zwyciężyć zupełnie burżuazję i obalić kapitalizm, aby móc uczynić Polskę niepodległą... ani że Polska niepodległa będzie jeszcze państwem burżuazyjnym, a do proletariatu nie należy starać się o zbudowanie państwa burżuazyjnego, ani w ogóle – zarzut najczystszy, najłatwiejszy i najbezmyślniejszy – że dążenie do niepodległości Polski sprowadza proletariát z drogi klasowej, zaciemnia jego świadomość i czyni sługą klas innych...“ K. KELLES-KRAUZ, *Niepodległość Polski w programie*, s. 132.

²³ „...wszędzie gdzie kwestia językowa – w najszerszym tego słowa znaczeniu – nie jest rozstrzygnięta, rozwój społeczeństwa w kierunku proletariackim napotyka silne przeszkody, socjalizm ma jakby kule u nóg...“ Tamtéž, s. 134–135.

²⁴ „Nun ist es für ein grosses Volk geschichtlich unmöglich, irgend welche innere Fragen auch nur ernstlich zu diskutieren, solange die nationale Unabhängigkeit fehlt... Eine internationale Bewegung des Proletariats ist überhaupt nur möglich zwischen selbstständigen Nationen... Polnische Sozialisten, die nicht die Befreiung des Landes an die Spitze ihres Programms setzen, kommen mir vor wie deutsche Sozialisten, die nicht zunächst Abschaffung des Sozialistengesetzes... fordern wollten...“ Petr NETTL, *Rosa Luxemburg*, Köln 1968, s. 811.

²⁵ „Gdy nie istniało jeszcze narodowe państwo niemieckie, socjaliści niemieccy, zwiastuni i nauczyciele klasowej świadomości robotniczej, dążyli do niego, walczyli o nie, tak samo jak o demokratyczny urząd...“ K. KELLES-KRAUZ, *Niepodległość Polski a materialistyczne pojmowanie*, s. 383–384.

jím byli stíženi, stejně tak jako Polákům chyběla národní svoboda a z toho důvodu propojovali úsilí o její zisk se socialismem.²⁶

Polský teoretik socialismu se kromě toho účinně vymezoval i vůči snaze vydobýt si konstituci v rámci ruského impéria, o což usilovala konkurenční SDKPiL, jejímž pohledem neměl být společenský pokrok dosažen skrze národní iredentu, ale za pomoci ústavnosti a parlamentarizace jednotného Ruska. Kelles-Krauz tato východiska odmítal poukazem k nesmyslnosti pravidel, která si Poláci nemohli sami přijmout – k čemu jim měla být např. svoboda tisku, když neexistovala žádná kontrola těch orgánů, které by tuto svobodu vydaly, jinými slovy – k čemu by Polákům byla svoboda bez demokracie?

V tomto směru formuloval představitel PPS kontroverzní tezi o závislosti míry potřebných společenských svobod na stupni kulturního vývoje, jež navazovala na úvahy Ferdinanda Lassalla. Základem tohoto principu bylo přesvědčení, že ústava dané země byla vždy výsledkem společenských sil, které v ní působily – konstituce tak byla prospěšnější zájmům proletariátu vždy tam, kde byl proletariát aktivnějším a emancipovanějším. Důsledek této úvahy pro polskou společnost tkvěl pak v tom, že Kelles-Krauzovým pohledem představoval polský proletariát jednoduše silnější a pokrokovější element než jeho ruský protějšek, z čehož vyplývalo, že případná konstituce, s níž by byla polská společnost srozuměna, by vyžadovala demokratičtější a liberálnější principy, než by byli Rusové schopni zajistit.²⁷ Od této spekulace pak už byl ovšem jenom krok ke konstatování, majícímu pro patriotickou linii socialistů výrazné důsledky – jestliže se stát skládal z více etnických skupin s rozličnými tradicemi a odlišným jazykem, bylo pro společenský rozvoj těchto skupin, jakož i naplnění demokratického charakteru klíčové, aby jim stát zajistil plnou autonomii a umožnil tak vytvoření ústavy přesně dle jejich požadavků, což však logicky vyvolávalo reakci, zda má takový stát vůbec smysl.²⁸ Skutečnost, že multinárodní státy, jejichž periferní etnika vyžadovala větší práva než samo centrum, postrádala smysl a vědomí o neochotě a nemožnosti ruské vlády poskytnout Polákům potřebný rozsah ústupků tak jednoznačně nahrávaly tezi o nutnosti autonomie.

Kelles-Krauz: národní stát jako garant kapitalistického rozvoje

Kromě této politické roviny však významnou část Kelles-Krauzovy patriotické argumentace tvořily koncepce z oblasti ekonomické teorie, rozvíjející marxistickou

---

²⁶ „I gdy dziś wytyka ktoś Polskiej Partii Socjalistycznej, że jest ona jedyną wielką partią socjalno-demokratyczną, która stawia takie oto żądania „nacjonalistyczne“, to chciałbym zapytać, czy socjaliści rosyjscy nie są także jedynymi, którzy żądają – zniesienia absolutyzmu? Dziwni ludzie! podejrzeni socjaldemokraci! Wszakże żadna z bratnych partii w Europie i Ameryce czegoś podobnego nie żąda!“ Tamtéž, s. 384.

²⁷ „W Polsce zaś proletariát jest stosunkowo o wiele bardziej liczny niż w Rosji...jest lepiej wdrożony do walki a nadto historia pozostawiła Polsce w spadku typy rządów, tradycje polityczne o wiele mniej reakcyjne niż w Rosji. Wynika z tego, że Polska sama przez się jest zdolna stworzyć konstytucję o wiele bardziej korzystną dla rozwoju socializmu od tej, jaką mogłaby uzyskać wspólnie z całą Rosją jako jej prowincja...“ K. KELLES-KRAUZ, *Czy jesteśmy patriotami*, s. 33.

²⁸ „Gdy jakieś państwo składa się z części różniących się między sobą pod względem języka, narodowości lub żywotnych tradycji historycznych, jeho konstytucja, jeśli ma zasługiwać na miano demokratycznej i wolnościowej, powinna przewidywać najszeršą autonomię tych części...“ Tamtéž, s. 32.

představu o vztahu národní ekonomiky a kapitalistického vývoje. V tomto ohledu vycházel představitel PPS z přesvědčení, že logika rozvoje kapitalismu ve své počáteční fázi nezbytně vyžaduje homogenní a centralizovaný stát, který zajistí jednotný právní řád, systém sankcí a především fungující trh s tolik potřebnou mobilitou zboží. Akceschopnost a síla státního aparátu zde tedy byla nutná pro zajištění dostatečné ochrany podnikající buržoazii, homogenita pak především z důvodů možnosti vzájemné komunikace a porozumění – Kelles-Kraus proto v souvislosti s formováním moderních států hovořil přímo o tom, že svou roli sice sehrávaly společné tradice, zvyky či vyznání, zdaleka neklíčovější faktor byl však představován jednotou jazyka.²⁹ Přesně v tomto sepětí kapitalistického a národního vývoje Kelles-Krauz v podstatě poprvé implicitně akcentoval etnické pojetí národní existence, jejímž základem *conditio sine qua non* měl být společný jazyk. To ostatně dobře dokládají i jeho spekulace ohledně podoby, resp. rozsahu budoucího polského státu, jenž „by měl spolu s Kongresovým královstvím zahrnout všechny ty provincie, vyrůstající na základě společného jazyka“,³⁰ či úvahy v souvislosti s židovskou otázkou, v jejímž rámci definoval národ jako „mocný duchovní svazek lidí mluvících jednou řečí“.³¹

Propojenost národně-formativních procesů s logikou kapitalismu ostatně dokládala i historická zkušenost, v jejímž rámci byly bohaté provincie, původně součástí určitého feudálního velmocenského komplexu, v důsledku kapitalistických potřeb postupně vtěleny do nově vznikajících států na základě národnostního principu. Prgnantně v tomto ohledu působil příklad Lombardska a Benátska, začleněných do italského národního státu na úkor habsburské monarchie. Tento argument byl navíc dvojnásobně silný, neboť jeho ostří kromě dokladu nutnosti jazykové jednoty směřovalo vůči teoriím Rosy Luxemburgové, která v souvislosti s doktrínou o základně a nadstavbě postulovala tezi o nadřazenosti ekonomických faktorů nad národními, což však dle Kelles-Krauze právě případ italských oblastí jednoznačně vyvracel.³²

Polský vývoj se ovšem od této logiky odchýlil, poněvadž záborová realita zabránila tomu, aby se polský národ hospodářsky a jazykově integroval, když jednotlivé mocnosti mezi sebou vytvořily ekonomické bariéry a preferovaly přirozeně rozvoj domácí a nikoli polské buržoazie. Ta se tak nacházela v jakémsi začarovaném kruhu,

---

²⁹ „Nie potrzebujemy zapewne przypominać, że rozwój kapitalizmu wymagał i wymaga po pierwsze jednolitego prawodawstwa, bezpieczeństwa prawnego i braku przeszkód dla obiegu towarów na możliwie największej przestrzeni...lecz po prostu wspólnością czynnika tamtych wszystkich będącego podstawą, mianowicie – języka, mowy...“ K. KELLES-KRAUZ, *Niepodległość Polski a materialistyczne pojmowanie*, s. 374.

³⁰ „Wewnętrzny ten rynek będzie wreszcie rozszerzony terytorialnie, obejmie wszak inne prowincje polskie, które wraz z terażniejszym Królestwem Kongresowym przyszlą niepodległą Polskę utworzą. Wspólność życia ekonomicznego, łatwo i szybko wyrastająca na gruncie wspólnego języka...“ K. KELLES-KRAUZ, *Niepodległość Polski w programie*, s. 142–143.

³¹ Kazimierz KELLES-KRAUZ, *W kwestii narodowości żydowskiej*, in: K. Kelles-Krauz, *Pisma wybrane*, s. 325.

³² „Czynnik językowy grał w tym wszystkim pierwszorzędną rolę. Lombardia i Wenecja, w chwili gdy należały jeszcze do Austrii, były z pewnością, dzięki choćby kordonowi celnemu, silniejszymi węzłami wymiany splecione z Austrią niż z resztą Włoch...gdyby wtedy istniała była włoska p. Luxemburg, to niewątpliwie dowodziłaby, że ekonomiczne warunki wymagają wyrzeczenia się narodowych mrzonek o przynależności do jakiegoś nie istniejącego jeszcze państwa włoskiego i pozostania w związku z rynków pełną Austrią...“ K. KELLES-KRAUZ, *Niepodległość Polski a materialistyczne pojmowanie*, s. 376.

neboť na jedné straně měla panickou hrůzu z vlastního proletariátu a záborový režim vnímala jako ochranu před nepokojí a společenskou zvlí, na druhé straně však byla nucena strpět protekcionistickou politiku a potlačení vlastních zájmů ve prospěch rozvoje domácích podnikatelských vrstev.³³ V tomto bodě Kelles-Krauzova koncepce opětovně útočila na protichůdnou socialistickou teorii stoupenců Rosy Luxemburgové, jejíž základní teze v ekonomické rovině zdůrazňovaly škodlivost případné polské autonomie, a to v souvislosti se zpřetrháním hospodářských vazeb na ruský komplex a ztrátou odbytišť na tamějších trzích, což by zapříčinilo retardaci kapitalistického rozvoje a de facto zpátečnický krok.³⁴ Kelles-Krauz tato východiska odmítal, když v první řadě upozorňoval na skutečnost, že domnělá integrace polských a ruských hospodářských kruhů nebyla zdaleka tak pokročilá a fatální, o čemž z jeho pohledu ostatně svědčily i soudobé vytrvalé nářky ruské buržoazie nad neschopností vlastní vlády rusifikovat polská území a učinit z nich vhodný objekt pro hospodářskou expanzi – přesně dle výše zmíněného předpokladu nutnosti jazykové jednoty.

Skutečnost, že přechod k imperialistické fázi vývoje narážel v ruském prostředí na nepřekonatelné obtíže, svědčila dle Kelles-Krauze o nevhodnosti a nepřipravenosti ruského „hospodářského organismu“ na společenský převrat, což ovšem znamenalo, že polští socialisté neměli jediný důvod vyčkávat na revoluci v rámci impéria. Kromě toho zde působil ještě jeden faktor, spočívající v již zmíněném nerovném přístupu ruské, resp. jakékoliv záborové vlády, k zájmům domácí a polské buržoazie. Patriotičtí socialisté v tomto směru zdůrazňovali roli výrazné protekcionistické politiky ruské vlády, vůči níž byla polská společnost bez politických práv zcela bezbranná. O to optimističtější situaci však představovala vidina samostatného státu, který by obrannými mechanismy – ať už v podobě cel, tarifů či obchodních smluv – vůči ruským hospodářským zájmům disponoval.³⁵ Námitky proti polské autonomii v podání Rosy Luxemburgové tím byly najednou převráceny, neboť domnělá škodlivost potenciální ztráty ruských trhů byla Kelles-Krauzem odmítnuta s tím, že polská buržoazie v rámci ruského impéria z těchto trhů stejně neprofitovala. To by naopak mohla, pokud by existovala v rámci suverénního státu – podobně jako Kuba, jež byla sice ekonomicky výrazně orientovaná na Spojené státy, přesto však nezávislá.³⁶

---

³³ „Przecież każdy, kto zna stosunki, przyzna, że polskie mieszczaństwo kapitalistyczne w Królestwie, jeśli jest świadomie za łącznością państwową z Rosją i przeciw dążeniom niepodległościowym, to daleko mniej ze względu na rynki rosyjskie niż z obawy zaburzeń, rewolucji w ogóle, ze strachu przed rządem i z potrzeby jego opieki przeciw robotnikom...“ Tamtéž, s. 378.

³⁴ Srov. P. NETTL, *Rosa Luxemburg*, s. 812–813.

³⁵ „...niepodległe państwo polskie daleko skuteczniej od okutego społeczeństwa będzie mogło za pomocą traktatów, wzajemnych ulg lub represalii etc. bronić swego przemysłu i handlu wobec Rosji, w dodatku z konieczności osłabionej oderwaniem się Polski, oraz szukać dla nich nowych dróg w międzynarodowym koncercie polityki handlowej...“ Tamtéž, s. 142.

³⁶ „Przykładem...tego twierdzenia – wyspa Kuba, której byt ekonomiczny, oparty na plantacjach cukru, stokroć bardziej jest zależny od rynków amerykańskich niż byt Królestwa od rynków rosyjskich, a której pomimo to Stany Zjednoczone, choć mogły, nie anektowały, lecz zgodnie z wolą Kubańczyków zapewniły jej prawie całkowitą niepodległość...“ K. KELLES-KRAUZ, *Niepodległość Polski a materialistyczne pojmowanie*, s. 381.

Kelles-Krauz: jazykové versus politické pojetí národa

S ohledem na obhajovanou potřebu národní homogenity je rovněž třeba zaměřit pozornost na demokratické principy politického zřízení, které dle Kelles-Krauze představovaly společný cíl buržoazie a proletariátu. Socialistický teoretik uznával, že motivace obou tříd byla v tomto ohledu odlišná, neboť zatímco buržoazie vytvářela demokracii jako fasádu pro zajištění vlastních pozic a ta jí tudíž postačovala v omezené míře, žádal proletariát takovou demokracii, jež by „zajistila svobodný oběh myslí mezi všemi částmi a vrstvami národa, rozvoj osvěty a kultury, které jsou nutnými podmínkami ekonomického a politického vítězství dělnické třídy“.³⁷

Jakou souvislost však měla vize společenské přestavby v důsledku demokrati- zace s deklarovaným požadavkem národní homogenity? V tomto případě přichází opět ke slovu Kelles-Krauzovo výše naznačené akcentování jazykové roviny jakožto klíčového faktoru lidské sounáležitosti. Jestliže demokracie pro své naplnění vyžado- vala většinové rozhodování, byl tento způsob vlády aplikovatelný pouze za podmínek náležité komunikace. Představitel PPS sice většinový princip nepovažoval za ideální, když uznával, že v socialistické budoucnosti bude ovládnání menšiny většinou nahra- zeno jednomyslností, která při unifikovaných zájmech zajistí „etiku rozhodování bez sankcí a donucení“,³⁸ pro epochu společenské a ekonomické přestavby však platilo, že musí být nesena majoritou, jež byla realizovatelná pouze skrze národní jazykovou jednotu – „jedinou přirozenou hranicí je zde jazyková vzájemnost“.³⁹

Princip společné platformy v podobě jazyka Kelles-Krauz neúprosně hájil i v případě poněkud kontroverzní teze o paralelním úsilí buržoazie a proletariátu o proměnu společnosti. Jeho prizmatem byly totiž nekompromisní hrany třídního boje broušeny vědomím, že obě protichůdné třídy sice představovaly vzájemné soupeře, ti se ovšem snažili o přizpůsobení společnosti k obrazu svému – buržoazie o takovou společnost, jež by hájila jejich vlastní zájmy, proletariát pak o tu, jež by prosadila zá- jmy všech. Tento vzájemný zápas však mohl být veden jen v případě, že obě strany a všichni zúčastnění jaksi věděli „o co jde“, to znamená, že měli v mysli určitou ideu společného dobra, jež byla vyjádřitelná a nesená opět společným jazykem. Proletariát zkrátka mohl buržoazii porazit a následně zahrnout do socialistické společnosti pouze tehdy, pokud byl schopen objasnit své cíle.

Problematika požadované národní jednoty však teorii patriotického socialismu stavěla před ožehavou otázkou vztahu vůči odlišným národnostem, v jejímž rámci bylo nutné vyřešit postoj budoucího nezávislého Polska vůči těm etnikům, jež se nacháze- la v jeho teritoriálním vymezení, avšak nesplňovala nutný požadavek jazykové vzá- jemnosti. V tomto ohledu je možné považovat za směrodatné ty Kelles-Krauzovy úvahy, jež se týkaly vypuknutí revoluce a řešily společný postup periferních provincií proti carskému režimu. Dle jeho předpokladů bylo totiž nutné, aby bylo nadcházející povstání vedeno v široké linii „na všech důležitých místech státu, a nikoli pouze v Petrohradě“.⁴⁰ S tímto požadavkem ovšem souvisela nutnost přimět ke vzájemné

---

³⁷ Tamtéž, s. 384.

³⁸ Tamtéž, s. 385.

³⁹ Tamtéž, s. 385.

⁴⁰ „Jeżeli się wchodzi na drogę rewolucyjną, to tylko taki cel – obalenie caratu – może wy- tworzyć dostateczną napięcie i wyładowanie energii rewolucyjnej. Energia ta musi być wprowadzo-

spolupráci všechna národně-formativní hnutí usilující v rámci ruského impéria o zisk autonomie. Dle Kelles-Krauzových představ tak měli polští, finští, litevští a ostatní separatisté stupňovat své požadavky, oslabovat tím případnou carskou politiku ústupků v duchu „rozděl a panuj“ a docílit paralyzování a krachu dosavadního režimu. V tomto ohledu by bylo ze strany socialistů bláhové snažit se tyto separatistické tendence potírat, neboť jejich záměr byl společný. Z toho důvodu Kelles-Krauz horoval za podporu všech národně-osvobozeneckých hnutí a jejich uznání na bratrském základě – ve chvíli povstání nemělo záležet na tom, kdo je Litevec a kdo Polák, ale na tom, že jejich společným cílem je rozbití impéria a následná přeměna společnosti.

V případě úspěšného svržení carského režimu a s ním spojené dezintegrace impéria vyvstávala otázka dalšího vývoje, neboť využití národnostních svárů nemuselo nutně predikovat uznání jejich nároků i po úspěšném provedení revoluce. Kelles-Krauz si v této situaci představoval zformování jakýchsi nástupnických kapitalistických států, jejichž vytvoření mělo respektovat výše zmíněné principy jazykové jednoty při zachování ekonomické akceschopnosti. V tomto směru tedy představitel PPS nebyl proti případným federalistickým koncepcím, zohledňujícím obchodní zájmy, ale domníval se, že v případě polského národa by spojenectví s východoevropskými etniky nebylo pro Poláky výhodné.⁴¹

V tomto okamžiku totiž nastupovala ke slovu zmíněná teorie závislosti kvality politického a ekonomického systému na stupni národního rozvoje, což znamenalo, že vstup do federace s etnikem na nižším civilizačním stupni by pro Poláky znamenal zbytečnou zátěž, zpomaloval tempo kapitalistického vývoje a tím oddaloval socialistickou revoluci. Jestliže Poláci nemohli usilovat o proletářskou revoluci v rámci Ruska, neboť jejich kulturní úroveň vyžadovala vyšší úroveň práv a svobod, bylo by pošetilé, aby po získání nezávislosti dobrovolně drolili národní homogenitu a civilizační úroveň, což souviselo s Kelles-Krauzovým přesvědčením, že polský národ – na rozdíl od zbytku východoevropských – jaksi přirozeně patřil k západnímu civilizačnímu okruhu a k východním vlivům byl násilně „přivlečen“ carským režimem.⁴²

Problematika unitární stát versus federalismus otevírala rovněž otázku teritoriálního vymezení budoucího polského státu, v jehož případě operoval Kelles-Krauz s vágním a mysteriozním konceptem polské civilizace. Budoucí stát měl tak podle něho zahrnout ta teritoria, která „patřila a patří do Polska jakožto civilizačního ohniska“,⁴³ čímž se však socialistický teoretik dostával do pastí vlastního protirečení. Pokud totiž klíčový princip budoucího národního státu spočíval v jeho jazykové

---

na w ruch – jest to chyba oczywiste – na wszystkich ważniejszych punktach państwa, a nie tylko w Petersburgu. Wszędzie rewolucjoniści zaatakować muszą miejscowe władze i usiłować zająć ich miejsce...” K. KELLES-KRAUZ, *Niepodległość Polski w programie*, s. 144.

⁴¹ „...že potom, i to w toku może jeszcze tego samego kryzysu rewolucyjnego, może się wytworzyć jakaś federacja nowo powstałych państw na gruncie interesów handlowych czy innych, to bynajmniej wyżej naszkicowanej postaci rzeczy nie zmienia, a do Polski zresztą zupełnie się nie stosuje...” Tamtéž, s. 146.

⁴² „Polska należała w ciągu całych swych dziejów do Europy zachodniej, przyłączenie jej do Rosji, do życia wschodnioeuropejskiego, leżało jedynie w interesie Rosji carskiej i ta pomimo całej swej przemocy nie zdołała zagarnąć Polski całej. Pozostała połową i całym swym życiem cywilizacyjnym zresztą Polska trzyma się Europy zachodniej i nie miałyby w żadnym razie żadnego powodu do wchodzenia w dobrowolną federację z Rosją i Syberią...” Tamtéž, s. 146–147.

⁴³ Tamtéž, s. 147.

homogenitě – tak jak Kelles-Krauz pro rozvoj demokracie a výrobních vztahů požadoval – představovala zásada budoucích polských hranic na základě dosahu „polské civilizace“ velmi pravděpodobně narušení tohoto principu, neboť vzájemné krytí etnických a hodnotových vzorců nebylo možné předpokládat. Kelles-Krauzova koncepce tak v podstatě oscilovala mezi etnickým a politickým pojetím národa, když na jedné straně apelovala na jazykovou jednotu, na druhé straně však připouštěla vymezení pomocí společně vyznávaných hodnot, vyjádřených loajalitou ke společnému cíli – socialismu. Tuto zásadu přitom explicitně zdůraznil sám autor, když rozvoj dosahu polské civilizace ztotožňoval s rozmachem polského socialismu a PPS jako jejího šířitele – „hranice Polska tak měly sahat tam, kam bude dosahovat vliv polské socialistické strany“.⁴⁴ Tato definice však znamenala, že se Kelles-Krauz nevyhýbal případné obnově státu v původních hranicích, neboť spekuloval o tom, že vliv polského národa by mohl zasáhnout Litvu, Lotyšsko, Livonsko, Kurlandsko, Ukrajinu i Bělorusko, ačkoliv i v tomto případě měla být ctěna zásada sebeurčení – každý národ si tak měl zvolit, zda bude dobrovolně součástí polského národa, anebo vytvoří vlastní stát.⁴⁵

Luxemburgová: marxismem proti Marxovi

Zcela odlišný pohled na roli národního vědomí v rámci socialistického diskurzu skýtá přístup Rosy Luxemburgové, jejíž striktně internacionalistické pojetí národní problematiky a v důsledku toho i negace polské otázky jakožto něčeho, čím by se měli marxističtí teoretici zabývat, představovaly explicitní vzpouru proti představám Marxe a Engelse. Její primární úkol tak spočíval v nalezení způsobu, pomocí něhož by bylo možné ospravedlnit nerespektování tezí zakladatelů marxismu, resp. odchýlení od jejich původních představ. Luxemburgová se tohoto cíle ujala vcelku odvážnou snahou prokázat, že nikoli internacionalisté, nýbrž samotný Marx v problematice polské nezávislosti nerespektoval zásady vlastního učení a že správné marxistické hledisko tedy paradoxně nezastával Marx, nýbrž ona.⁴⁶

Socialistická teoretička poukazovala ke skutečnosti, že Marxovo chápání polské otázky vycházelo z tradičních představ evropských demokratů, kteří během 19. století vyjadřovali myšlenku polské nezávislosti vytrvalé sympatií a snažili se je zdůvodnit na základě „univerzalistické fasády“ práva národů na svobodu. To však dle Luxemburgové pouze zakrývalo pragmatický kalkul, spočívající v úvaze, že nezávislé Polsko by představovalo vhodný nástroj pro odstranění největší překážky evropské svobody, a sice carského Ruska. Podpora polské otázky tudíž nebyla nezištnou sympatií, ale politickým aktem, a jestliže Marx s Engelsem uvažovali obdobně, „uplatňo-

---

⁴⁴ „...rozwój cywilizacji polskiej utożsamia się coraz bardziej z rozwojem polskiego socjalizmu, zatem rola ogniska, punktu ciężenia, przewodniczki przechodzi do socjalistycznej partii polskiej...“ Tamtéž, s. 147.

⁴⁵ „Jak daleko wpływ socjalistycznej partii polskiej – czyli wpływ Polski – w chwili rewolucyjnej sięgać będzie, tego na mapie narysować się nie podejmujemy, ale poza ten kres partia ta postara się terytoria od Rosji oderwać. Można przewidzieć, że separacja ta obejmie oprócz Polski Litwę, Łotwę, Inflanty, Kurlandię, być może – część Rusi Białej, Małej Rusi...“ Tamtéž, s. 147.

⁴⁶ Rosa LUXEMBURG, *The Polish Question and the Socialist Movement*, in: Davis Horace (ed.), *The National Question – Selected Writings by Rosa Luxemburg*, New York 1976, <http://www.marxists.org/archive/luxemburg/1905/misc/polish-question.htm>.

vali namísto socialistické teorie a taktiky praktické zájmy západní buržoazie“.⁴⁷ Pro toto smělé konstatování měla svědčit například skutečnost, že v případě rusko-polského vztahu klasikové socialismu z nepochopitelných důvodů odmítali aplikovat dialektické schéma třídního boje a uvažovali o ruském a polském národě jako o dvou oddělených homogenních jednotkách, namísto aby zde viděli otevřený a spojitý prostor třídního střetu.

Kromě toho se v otázce polské nezávislosti dle socialistické teoretičky projevovala určitá nekonzistence marxistického vztahu vůči právu národů na sebeurčení. Tuto tezi dokazovala mimo jiné skutečnosti, že Marx sice na jedné straně apeloval na svobodu polského národa, na druhé straně však neváhal upírat právo na vlastní stát jižním Slovanům i všem etnikům Osmanské říše, a to z toho důvodu, že rozpad turecké velmoci by znamenal zesílení autokratického Ruska. V tomto požadavku se tak jednoznačně zrcadlilo strategické a pragmatické uvažování, nikoli zásada vědeckého socialismu, poněvadž Marxovy argumenty byly následující – je třeba podporovat Poláky, jejichž svoboda znamenala oslabení carského režimu, avšak nikoli separatistické národy Osmanské říše, jejichž nezávislost by carský režim upevnila. Pohledem Luxemburgové by však – dle principů logiky kapitalistického vývoje – měli socialisté uvažovat přesně opačně, tedy podporovat emancipaci utlačovaných národů proti zpátečnickému, zaostalému, feudálnímu a ekonomicky neefektivnímu Turecku a naopak brzdit polské snahy o odtržení od kapitalizujícího se Ruska.⁴⁸ Je tedy zřetelné, že nepřitelem Luxemburgové nebyla národní emancipace jako taková, ale iredentistické úsilí v okamžiku, kdy kolidovalo se zájmy socialismu.

Odpor Luxemburgové vůči nacionalistickému křídlu polských socialistů⁴⁹ byl ve značné míře umocněn tím, že tak jako Marx s Engelsem upřednostnili v případě polské otázky taktický kalkul nad vlastní vědeckou teorií, snažili se patriotičtí socialisté zakrýt tuto nekonzistenci opětovným porušením zásad marxistického myšlení v podobě jakési dogmatizace. Dle internacionalistů totiž Kelles-Krauz a jeho stoupenčí neměli pro obhajobu národních pozic socialistického hnutí žádný silnější argument než názory obou „klasiků“, což ovšem vedlo ke snaze učinit z marxistického učení dogma na principu „pravdivé je to, co řekl Marx“.

Marxistická teorie však pohledem Luxemburgové neměla stát na dílčích názorech svého tvůrce vůči jednotlivým problémům, nýbrž na dvou základních vědeckých principech – jednak na dialektickém materialismu jakožto metodě historické analýzy třídního boje, a jednak na logice kapitalistického vývoje.⁵⁰ Marxismus tudíž nemohl aspirovat na žádný způsob dogmatického výkladu, poněvadž základní esencí jeho uvažování byl neustálý vývoj v duchu dialektického materialismu, zpochybňující jednou provždy všechny „věčné formule a pravdy“, což dobře vystihl Engelsův výrok, hovořící o tom, že „to, co je dobré tady a teď, je někde jinde zlem a naopak, to, co je

---

⁴⁷ Tamtéž; srov. Hans-Ulrich WEHLER, *Sozialdemokratie und Nationalstaat. Die deutsche Sozialdemokratie und die Nationalitätenfragen in Deutschland von Karl Marx bis zum Ausbruch des Ersten Weltkrieges*, Würzburg 1962, s. 17; Andrzej WALICKI, *Rosa Luxemburg and the Question of Nationalism in Polish Marxism (1893–1914)*, Slavonic and East European Review 61, 1983, s. 565.

⁴⁸ P. NETTL, *Rosa Luxemburg*, s. 813–814.

⁴⁹ Je zajímavé, že zatímco Lenin své protivníky tituloval jako „oportunisty“ či „likvidátory“, používala Luxemburgová termíny „nacionalista“ či „sociálpatriot“. Tamtéž, s. 820.

⁵⁰ R. LUXEMBURG, *The Polish Question and the Socialist Movement*.

správné a rozumné za určitých podmínek, stává se za jiných podmínek nesmyslným a absurdním“.⁵¹ Jestliže se tudíž Marx na základě postřehů z roku 1848 po celý život domníval, že ustavení suverénního polského státu by prospělo socialistické věci, znamenalo to, že neuplatnil výše zmíněnou zásadu, neboť to, co mohlo být vhodné za podmínek Ruska feudálního a zaostalého, představovalo za situace, kdy Rusko dle Luxemburgové zažívalo kapitalistický rozmach, fatální chybu.

Luxemburgová: národ jako překážka akumulace kapitálu

Argumentace proti Marxovi přitom úzce souvisela s chápáním logiky ekonomického vývoje, jejíž rozdílná interpretace byla jednou z dalších příčin ideologického rozporu polských marxistů. Zatímco Kelles-Krauz se domníval, že „vztah polského průmyslu vůči východním trhům není závislý na inkorporaci polských zemí do ruského impéria“,⁵² a že nezávislý polský stát by pomocí vlastní hospodářské politiky umožnil polské buržoazii snadnější rozvoj, než jakého byla schopna v podřízeném vztahu vůči ruskému centru, byla Luxemburgová zcela opačného názoru. První z jejích námitek proti prospěšnosti případného odtržení polských zemí od dosavadních záborových velmocí akcentovala potřebnou centralizaci ekonomického vývoje,⁵³ která jediná měla být schopna přivést kapitalismus do krizové fáze a následně přinést společenskou revoluci. Tímto pohledem byla polská buržoazie v soudobé situaci úzce propojena s ruskými trhy, což oboustranně zajišťovalo větší možnosti akumulace kapitálu. Každé zpřetrhání tohoto „hospodářského organismu“ by – jak již bylo výše řečeno – znamenalo ekonomický regres, v důsledku toho zpomalení kapitalistického rozvoje a tím i zmenšení šance na revoluci.

Luxemburgová se svou tezi snažila dokázat poukazem k reálnému politickému vývoji, který podle ní jednoznačně prokazoval, že skutečný zájem polské buržoazie netkvěl v nezávislosti, ale v zachování vykořisťovatelského vztahu, v důsledku čehož nacionální rétorika sloužila pouze jako fasáda a nástroj manipulace s proletariátem. Tato skutečnost se měla plně projevit v průběhu revoluce v roce 1905, v rámci níž vedli odboj proti režimu pouze socialističtí aktivisté, zatímco národní demokraté a ostatní strany, reprezentující zájmy kapitalistů, zachovali loajalitu a pomohli ruské správě povstání potlačit.⁵⁴ Polská buržoazie a národní demokracie jako její obhájkyň zkrátka nemohly podpořit úsilí o nezávislost, neboť k jeho úspěšnému dokončení by byla zapotřebí pomoc proletariátu, a protože by dělnictvo díky své početnosti sehrálo

---

⁵¹ Rosa LUXEMBURG, *The Right of Nations to Self-Determination*, in: D. Horace (ed.), *The National Question – Selected Writings by Rosa Luxemburg*.

⁵² K. KELLES-KRAUZ, *Niepodległość Polski w programie*, s. 141.

⁵³ V souvislosti s teorií akumulace kapitálu zastávala Luxemburgová názor, že kapitalistický systém nevyžaduje a nezajišťuje samostatný stát každé národnosti, ale snaží se o přesný opak, tudíž centralizaci: „ogólny fakt, że rozwój dziejowy, zwłaszcza nowoczesny rozwój kapitalistyczny, zdąża nie do zwrócenia każdej narodowości samoistnego bytu, lecz raczej w przeciwną stronę...“ Rosa LUXEMBURG, *Kwestia narodowościowa i autonomia*, in: Rosa Luxemburg, *Wybór pism*, sv. 2, Warszawa 1959, s. 138.

⁵⁴ Srov. Stanisław KALABIŃSKI – Feliks TYCH, *Czwarte powstanie czy pierwsza rewolucja. Lata 1905–1907 na ziemiach polskich*, Warszawa 1969; Stanisław KALABIŃSKI, *Antynarodowa polityka endecji w rewolucji 1905–1907*, Warszawa 1955, s. 203–318.

v boji o národní svobodu klíčovou roli, bylo by předpokládaným pohledem „endecji“ schopno vnutit polské buržoazii socialismus.⁵⁵

Na základě těchto argumentů socialistická teoretička postulovala tezi, že idea polské nezávislosti je „smyšlenou potřebou“, která je „protivná jak materiálnímu rozvoji polské společnosti, tak zájmům proletariátu“,⁵⁶ jinými slovy, že tato snaha směřuje nejen proti tendencím ekonomického vývoje, „železným zákonům historie“⁵⁷ a zájmům buržoazie, ale v konci i proti potřebám samotného dělnictva. Konvergenci národní nezávislosti se zájmy polského proletariátu přitom měly bránit dva faktory. V návaznosti na propojenost ruské a polské buržoazie a výhodnost této kompaktnosti a centralizace upozorňovala Luxemburgová na podobné tendence v případě proletariátu, neboť výrazná početnost dělnického hnutí bez ohledu na národnostní rozdíly měla přispět ke značnému rozvoji výrobních sil a tím pádem i přiblížit socialistickou revoluci. Druhý argument, týkající se formování solidárních pout navzdory národnostnímu principu, pak víceméně vyplýval z předchozího – Luxemburgová v tomto ohledu spekulovala, že případná nezávislost by znamenala zpřetrhání nadnárodních dělnických vazeb a vedla by de facto ke vzájemnému zneprátení. Integrace různých etnik včetně polského národa do kapitalistického prostoru záborových velmocí tak v jejích očích představovala jakýsi žádoucí předstupeň internacionálního sjednocení.⁵⁸

Další trn v oku pak pro Luxemburgovou tvořila Kelles-Krauzova úvaha o potenciálním zisku nových trhů, jež by se polskému státu – pokud by získal nezávislost na Rusku – otevřely. Tato spekulace přitom vycházela ze zcela jednoduchého rozvažování, jež bylo vyjádřeno v článku *Beitrag zur Program der Polnischen Sozialen Demokraten*.⁵⁹ Jestliže by Poláci ztratili v důsledku odtržení od impéria přístup k ruským trhům, platila by tato skutečnost i opačně a polská buržoazie by získala možnost expandovat do hospodářského prostoru Litvy a Haliče. Takové uvažování však pro Luxemburgovou představovalo otevřené vyhlášení války a snadnou kořist pro její slovní útoky, neboť přesně tyto teorie dle jejího názoru svědčily o dekadenci polského socialismu a nerespektování zásad historického materialismu. Úvahy o možnostech kapitálové expanze ve stylu „něco za něco – my ztratíme vaše trhy a vy naše“ totiž opět degradovaly marxistický přístup na úroveň „buržoazního taktizování“ a subjektivních přání bez jakéhokoli vztahu k vědeckým principům společenského vývoje. Toto „perverzní“ pronikání buržoazní ideologie i rétoriky do socialistického učení vedlo Luxemburgovou k tomu, že polské socialisty, resp. „sociálpatrioty“ označila za inteligenci, která byla „naučena věřit socialistické víře, avšak nikoli myslet v duchu vědeckého socialismu“.⁶⁰

---

⁵⁵ R. LUXEMBURG, *Kwestia narodowościowa*, s. 164–165.

⁵⁶ „...potrzeba niepodległości jest potrzebą zmyśloną, obcą, nie tylko wymogom rozwoju materialnego społeczeństwa polskiego, ale także interesom proletariatu polskiego...“ M. WALDENBERG, *Z problematyki narodu w polskiej myśli socjalistycznej okresu zaborów*, in: J. Goćkowski – Andrzej Walicki (eds.), *Idee i koncepcje narodu w polskiej myśli politycznej czasów porozbiorowych*, Warszawa 1977 s. 251.

⁵⁷ R. LUXEMBURG, *The Polish Question and the Socialist Movement*.

⁵⁸ M. WALDENBERG, *Z problematyki narodu*, s. 252.

⁵⁹ R. LUXEMBURG, *The Polish Question and the Socialist Movement*.

⁶⁰ Tamtéž.

Luxemburgová: národní pospolitost jako buržoazní mýtus

„Nákaza“ buržoazním myšlením měla být v případě patriotických socialistů navíc přítomna nejen v rovině chybné interpretace ekonomického vývoje, ale především v otázce národní emancipace. Internacionalistickým pohledem viděno totiž národní pospolitost nepředstavovala přirozenou jazykovou jednotku a žádoucí prostředek pro rozmach proletariátu jako v případě Kelles-Krauze, ale pouze určitou fasádu, pomocí níž se buržoazii dařilo klamat dělnickou třídu a zrazovat ji od jejích skutečných zájmů. Uznání polské otázky jakožto jednoho z cílů socialistického úsilí znamenalo v očích internacionalistů nepřipustný ústupek buržoazii, neboť přesně tyto rozněcované nacionální vášně, maskované pod rouškou univerzalistických principů typu práva na sebeurčení národů, tříštily proletariát do antagonistických skupin a namísto sjednoceného dělnictva utvářely vzájemné nepřátele.⁶¹ Z této logiky pak přirozeně vyplývaly ostré výpady Luxemburgové proti PPS, jejíž taktiku označovala za „nacionalistický separatismus...paralyzující celou jednu skupinu socialistů“⁶² a způsobující „prodlužování existence absolutismu a nevolnictví ruského i polského proletariátu“.⁶³ Krom toho bylo nutné vnímat, že uznání požadavků polského národa s sebou přinášelo nutný precedens, který Luxemburgová vyjádřila slovy – „pokud má být obnova polského státu cílem sociální demokracie, proč by jím neměla být restituce Alsaska-Lotrinska Francii, italské nároky vůči Terstu či separatismus Čechů?“⁶⁴ Jejím pohledem tak postoj patriotických socialistů vůči polské otázce otevíral „Pandořinu skříňku“ falešné národnostní problematiky, čímž v multi-národním prostředí drolil společný zájem a ohrožoval jednotu Internacionály.

Jako příklad „sociálpatriotického“ podléhání buržoazním mýtům socialistická teoretička uváděla paralelu mezi zásadou národního sebeurčení s představami původních utopických socialistů o „právu na práci“. To mělo jejich pohledem představovat univerzalistický a naplnitelný princip, skrze nějž by byly vyřešeny všechny sociální otázky, avšak rok 1848 a neslavné pokusy o realizaci tohoto práva ukázaly, nakolik se jednalo o nerealizovatelnou a naivní ideu. Ztotožnění konceptu „práva na práci“ se zásadou „práva na sebeurčení“ tak mělo jediný smysl – dokázat, že anarchistické uvažování utopických socialistů a představy „sociálpatriotů“ měly stejné kořeny, a sice naivní víru nepodloženou žádnou prokazatelnou teorií. Tak jako bylo bláhové se domnívat, že kapitalistický systém zajistí každému práci, nebyla představa sobě rovných národních států o nic reálnější – „kdyby měla každá skupina mluvící odlišným dialektem mít svůj vlastní stát, upadla by Evropa do feudální anarchie“.⁶⁵

Skutečnost, že „právo národů“ bylo ze strany internacionalistů označováno za metafyzické klišé,⁶⁶ spadající do klamné skupiny lidských a občanských práv bez možnosti jakéhokoli praktického uplatnění, vyvěrala do značné míry z odlišného chápání národní pospolitosti jako celku. Pro Luxemburgovou nebyl totiž národ žádnou

---

⁶¹ „In der Ära dieses entfesselten Imperialismus kann es keine nationalen Kriege mehr geben. Die nationalen Interessen dienen nur als Täuschungsmittel, um die arbeitenden Volksmassen ihrem Todfeind, dienstbar zu machen...“ P. NETTL, *Rosa Luxemburg*, s. 814.

⁶² Srov. R. RAUBA, *Naród w myśli politycznej*, s. 94.

⁶³ Tamtéž.

⁶⁴ R. LUXEMBURG, *The Polish Question and the Socialist Movement*.

⁶⁵ P. NETTL, *Rosa Luxemburg*, s. 813.

⁶⁶ M. WALDENBERG, *Z problematyki narodu w polskiej*, s. 258.

věčnou a absolutní hodnotou, mající svůj přirozený účel, ale pouze zvláštní kategorií buržoazní společnosti, která byla spjata s ekonomickým systémem a jako taková od-souzena k zániku spolu s koncem kapitalismu.⁶⁷ Zatímco patriotičtí socialisté tak chá-pali národní pospolitost jako přirozenou lidskou organizaci, umožňující skrze společ-ný jazyk zesílit a zároveň ztlumit třídní napětí, představoval národ pro zastánce teorie Luxemburgové pouze účelový, prázdný a přechodný pojem.

V internacionalistickém pojetí tudíž žádný národ netvořil homogenní společ-nost, v každém musely zákonitě existovat třídy s antagonistickými zájmy, v důsledku čehož musel v jeho rámci zuřit i třídní konflikt – v tom případě zde ovšem neexisto-val žádný prostor pro fungování jakési národní jednoty, tím méně pak pro společný národní zájem.⁶⁸ V tomto momentu nastupovaly opětovně ke slovu důsledné zásady vědeckého socialismu, poněvadž Luxemburgová konstatovala, že přehlížením tento klí-čovný rozpor mezi domnělou jednotou národa a třídním konfliktem – a spojovat tak nacionalistické cíle se socialistickými – mohli pouze utopičtí socialisté. Ostrému úto-ku se v tomto směru nevyhnul zejména Bolesław Limanowski, jehož úvahy Luxem-burgová charakterizovala naivním parafrázováním – „socialismus je bezpochyby krásnou myšlenkou, patriotismus neméně krásnou, tak proč bychom obě tak krásné myšlenky neměli spojit dohromady?“⁶⁹

Kritice za nepochopení, resp. neprohlédnutí skutečné podstaty národní ideo-logie se ovšem nevyhnuli ani představitelé té strany, s níž Luxemburgová plánovala společný postup, tedy Ruské sociálně demokratické dělnické strany, rozštěpené na menševiky a bolševiky. Ačkoliv Luxemburgová primárně kritizovala menševická sta-noviska, je třeba si uvědomit, že v této době byla nacionální tematika oběma frakcemi ruských socialistů pojmána víceméně totožně. O tom ostatně svědčí i Leninovo sta-novisko, považující právo na národní sebeurčení za „výjimku z naší všeobecné praxe centralismu“, namířenou proti „arcireakčnímu velkoruskému nacionalismu“.⁷⁰ Lze říci, že Lenin v tomto postoji víceméně navázal na původní Marxovy taktické úvahy o nutnosti zakomponování národní problematiky jako nástroje rozvrácení Ruska, s čímž však Luxemburgová nebyla ochotna se smířit. Využití národnostního napětí bylo totiž v jejích očích to samé jako Leninova líbivá politika vůči nespokojeným sedlákům s příslibem jejich zisku pro proletářskou revoluci, neboť to, co se zdánlivě jevilo jako služba socialismu, bylo ve skutečnosti sejitím „na dráhu maloburžoazie“.

Představitelka polské sociální demokracie přitom nebyla srozuměna s tím, z jakého důvodu považovali ruští souputníci za nutné zakotvit v rámci programu strany devátý článek, hovořící o tom, že „všechny národnosti, tvořící stát, mají právo na sebeurčení“, když v tom samém programu sedmý bod zaručoval rovnost občanů

---

⁶⁷ P. NETTL, *Rosa Luxemburg*, s. 815–816.

⁶⁸ „...w społeczeństwie klasowym naród jako jednolita całość społeczno-polityczna nie istnieje...“ R. LUXEMBURG, *Kwestia narodowościowa*, s. 148.

⁶⁹ „Der Sozialismus ist zweifellos eine schöne Idee, der Patriotismus eine nicht minder schö-ne, warum sollten sich die beiden so schönen Ideen also nicht miteinander vereinen?“ P. NETTL, *Rosa Luxemburg*, s. 817.

⁷⁰ „Das Recht auf Selbstbestimmung ist eine Ausnahme von unserer allgemeinen Prämisse des Zentralismus. Diese Ausnahme ist in Anbetracht des erzreaktionären grossrussischen Nationalismus absolut notwendig, und der geringste Verzicht auf diese Ausnahme ist Opportunismus (wie bei Rosa Luxemburg), ist ein einfältiges Spiel zu Nutz und Frommen des grossrussischen erzreaktionären Nationalismus...“ Tamtéž, s. 822.

bez ohledu na pohlaví, vyznání, rasu či národnost, třetí článek zajišťoval rozsáhlou míru lokální samosprávy s ohledem na skladbu populace a osmý bod umožňoval etnickým skupinám vzdělání i úřední komunikaci v jejich jazyce.⁷¹ Luxemburgová tento paradox využila k tomu, aby opětovně označila rádobyuniverzální pojetí práva za prázdnou fasádu bez praktického dosahu, neboť jaký smysl mělo nereálné oprávnění na vlastní stát za situace, kdy společnost měla jedinci zajistit veškeré potřebné svobody a vyřešit sociální problémy proletářskou revolucí?

Ke kritice autonomizačních plánů pro všechna etnika v rámci Ruska socialistické teoretice navíc posloužila soudobě populární myšlenka „stovky národů“, jež ústy ruských konzervativců vyjadřovala pochyby o tom, zda vzájemně natolik odlišná etnika, jejichž nižší sociální vrstvy neuměly číst ani psát, byla vůbec zralá na zavedení parlamentarismu.⁷² Luxemburgová přitom nejprve poukázala na troufalost „dekadentní buržoazie“, odvažující se rozhodovat o tom, kdo je a kdo není schopen rozumět politice, což bylo z její strany kritizováno otázkou, proč by měl být do politiky povolán každý „tukem oteklý obchodní rada či hloupý východopruský junker a nikoli chłop“?⁷³ Jejím pohledem totiž správa společných věcí a kolektivní rozhodování nevyžadovaly v parlamentu beztak chybějící vzdělanost, ale upřímnou touhu podílet se na vlastním osudu. Proletariát jakékoliv národnosti tak nemusel být nutně gramotný, ale musel vědět, co chce, a to svobodu od kapitalistického útlaku, což autorka trefně vyjádřila paralelou s „chyceným karasem“, který na otázku, zda „chce být upečený, nebo usmažený, odpověděl, že především nechce být snědený“.⁷⁴ V klíčovém poselství teorie „sta národů“ se ovšem Luxemburgová víceméně ztotožňovala se závěry jejích tvůrců, neboť postulovala, že proletariát by sice bez ohledu na národnostní rozdíly byl schopen zasahovat do politiky, avšak vytváření jednotné politické linie či schvalování společných zákonů by v podmínkách „parlamentu dvaadvaceti národů“ bylo stěží realizovatelné.

Souhlasila-li však socialistická teoretička s odsouzením buržoazního parlamentu jakožto neakceschopného tělesa, vedlo toto konstatování logicky ke zcela odlišným východiskům, než v případě ruských konzervativců. Zatímco pravíkoví kritici národnostní autonomie totiž využívali argumenty o nemožnosti parlamentní shody proti buržoazním svobodám a pro zachování autokratického carského režimu,⁷⁵ usilovala

---

⁷¹ R. LUXEMBURG, *The Right of Nations to Self-Determination*.

⁷² Rosa LUXEMBURG, *Na temat „Stu narodów“*, in: Róża Luksemburg, Rok 1905 (Wybór artykułów), Warszawa 1951, s. 42.

⁷³ „W samej rzeczy, jakżeby, na miły Bóg, prosty rosyjski lub polski robotnik fabryczny, ba, jakżeby prosty chłop mógł dostać się na zawrotne szczyty polityki burżuazyjno-parlamentarnej? Każdy zwyczajny rycerz giełdowy, każdy radca handlowy nalany tłuszczem, każdy bezmyślny junkier wschodnio-pruski, który tylko ze szpicrutą w rękę i tylko w stajni czuje się w swoim żywiole – są jakby naturalnie urodzeni do rozstrzygnięcia spraw wewnętrznej polityki państw, ale proletariusz, ale prosty chłop nie umiejący czytać ani pisać...“ Tamtéž, s. 43.

⁷⁴ „I ostatecznie, gdy chodzi o własną skórę, to z pewnością i Kirgizi, i Lapończycy, i Kałmucy umieliby dać odpowiedź na wzór owego karasia, który na pytanie, czy woli być upieczony, czy też usmażony, odpowiedział chłodno, że przede wszystkim wolałby w ogóle nie być zjedzony...“ Tamtéž, s. 42–43.

⁷⁵ Luxemburgová se v tomto ohledu domnívala, že kritika parlamentarismu sloužila jako nástroj ospravedlnění soudobé situace, kdy dle jejích slov „několik generálů s červeným nosem od vodky dosahovalo harmonie po vzoru «Tanzt ihr Polen, tanzt ihr Deutsche, alle nach derselben

Luxemburová o přesný opak – rozšíření svobod a sbratření lidí skrze společnou proletářskou revoluci. Jestliže by tak selhání parlamentarismu v ruském prostředí vedlo buržoazii ke klasickému řešení v podobě nasazení síly podle vzoru „výlučných práv v případě sociální otázky a absolutistické knuty v otázce národnosti“, ⁷⁶ měli socialisté reagovat řešením národnostní problematiky v rámci přestavby společnosti.⁷⁷

Luxemburová: kulturní versus politické společenství

Žádoucí podoba řešení národnostní entropie nás ovšem přivádí k nutnosti objasnění internacionalistického chápání pojmu „národnost“. Představy Luxemburové o jakémsi spontánním „odumření“ národnostní problematiky v okamžiku sociální přestavby totiž na první pohled vytvářely určitý paradox, neboť socialistická teoretička na jedné straně označovala národ za „buržoazní mýtus“ a odmítala uznat, že by byl reálnou politicko-společenskou jednotou, na druhé straně však reakcí na teorii „sta národů“ de facto uznala národnost za objektivně existující entitu. Na tuto skutečnost ostatně hojně upozorňovali i přední kritici Luxemburové z řad PPS, kteří poukazovali na rozpor mezi deklarovanými cíli a politickou realitou, kdy internacionalisté sice rétoricky usilovali o nadnárodní sounáležitost a tepali patriotické socialisty za obhajobu principu sebeurčení, na druhé straně však ve vlastní straně zachovávali autonomii a hájili její organizaci na národnostním principu.⁷⁸ Je však možné tuto protichůdnost považovat za účelové přizpůsobení marxistické teorie politické taktice, tedy přesně to, co Luxemburová vyčítala jak „sociálpatriotům“, tak Marxovi?

Ačkoliv paralelní negace národní existence a akceptace národnostní problematiky se mohou na první pohled jevit jako nekonzistentní postoje, lze při bližší analýze dospět k přesvědčení, že nemusely nutně představovat vzájemně se vylučující teze. Určitým východiskem zde může být vnímání rozdílu mezi národním vědomím a patriotismem, jež od sebe odlišuje uznání reálně existujících společenských vlastností na jedné a vyvozování nutných vzorců společenského chování na druhé straně. Luxemburová v tomto ohledu neměla problém s prvním zmíněným, neboť byla ochotna uznat, že určité národní skupiny vykazují specifické vlastnosti a znaky, v důsledku čehož bylo možné říci, že „osoba X byla typicky německá, zatímco vlastnost Y typicky ruská, Skandinávci byli obyčejně urostlí a Leninova nepoddajnost vycházela z tatarsko-mongolské divokosti“.⁷⁹ Zásadní klíč k pochopení internacionalistické teorie však představovalo přesvědčení, že z těchto objektivně existujících národních

---

Peitsche»“, tedy že vláda pevné ruky měla vyřešit všechny rozmišky, což však bylo naprosto iluzorní. Tamtéž, s. 45.

⁷⁶ „Mamy tu znowu cenne wyznanie burżuazji...že wszystkie te problemy potrafi ona dziś jak i dawniej rozwiązać jedynie w ten sposób, że chowa cały swój tak sławetny parlamentarizm do kieszeni, wszystkie zaś troski, jakie jej sprawiają dzieje świata, oddaje wprost i z pełnym zaufaniem w ręce żandarma. Dla kwestii socjalnej – prawa wyjątkowe, dla kwestii narodowej – knut absolutyzmu...“ Tamtéž, s. 45.

⁷⁷ „Również i w Rosji nie wolność obywatelska rozbija się o problem narodowy, lecz, na odwrót, problem narodowy uzdrowiony zostanie przez wolność obywatelską, która zrodzi się z rewolucyjnej akcji klasowej proletariatu...“ Tamtéž, s. 47.

⁷⁸ P. NETTL, *Rosa Luxemburg*, s. 819.

⁷⁹ „Person X war typisch deutsch, Eigenschaft Y war typisch russisch, Skandinavier waren übte Kerle...Lenins Unnachgiebigkeit war tatarisch-mongolische Wildheit...“ Tamtéž, s. 827.

odlišností nebylo možné vyvozovat žádné důsledky pro politickou a společenskou organizaci – německý dělník sice vykazoval odlišné znaky než ruský a mluvil jiným jazykem, to ale v žádném případě nemělo bránit jejich společnému postupu a vést k rozptylu na základě práva na sebeurčení jakožto „záměrné buržoazní fasády“.

Z této dichotomie národa jako politické entity a národnosti ve smyslu souboru kulturních vlastností pak vyplýval i přístup vůči polské otázce – Luxemburová v žádném případě nepopírala existenci polské identity (pročež nespátřovala problém v organizaci SDKPiL na národnostním principu), ale odmítala uznat, že by svébytná identita zakládala právo na autonomii. Ve sporu mezi politickým a etnickým pojetím národa by tak teorie Luxemburové jednoznačně patřila ke druhému zmíněnému, což ostatně konvenovalo s pozdějším chápáním národnostní problematiky ze strany Stalina, jenž zastával princip kulturní autonomie za podmínek administrativní a politické příslušnosti k celku.⁸⁰

S kulturním pojetím národní existence souvisel i fakt, že Luxemburová v případě polské otázky akceptovala citlivost národního útlaku, když uznávala, že „barbarský útisk duchovní kultury nemůže být dělnické třídě lhostejný“, o čemž ostatně svědčil její postřeh, že „nejhorší útlak materiálních zájmů nebyl schopen vyvolat tak fanatický plamenný odpor a nenávisť jako útisk ve sféře duchovního života – náboženský a národní“.⁸¹ I pohledem socialistických internacionalistů tak mělo národní vědomí s třídními zájmy souvislost, avšak docela jinou, než jak si ji představovali zastánci patriotického socialismu, neboť proletariát sice neměl útlak kulturního a intelektuálního dědictví přehlížet, měl ho však zároveň chápat jako „krvavější ránu v rámci oceánu společenského strádání“⁸² a z toho důvodu spojit jeho odstranění se zničením systému. Polský proletariát tak měl válčit za obranu národní identity jako součásti kulturního a duchovního dědictví, jež však nemělo implikovat důsledky do politické roviny, což v podstatě odkazovalo k folklórnímu chápání národního rozvoje.

Při snaze o nalezení odpovědi na otázku jaké místo bylo v teorii socialistického internacionalismu v podání Rosy Luxemburové vyhrazeno národnímu diskurzu lze tudíž konstatovat, že národní rozvoj byl v tomto směru vymezen velmi úzce v hranicích kulturních a intelektuálních tradic. Tato skutečnost přitom značně vyplývala z ideologických zásad vědeckého socialismu, jehož prizmatem představovala národní jednotka pouhou „masku buržoazních zájmů“ bez jakéhokoli přirozeného smyslu pro společenskou realitu. Jestliže tak budeme chtít definovat roli národního vědomí pro koncepci polské sociální demokracie, je třeba si uvědomit, že pouta kolektivního cítění byla v tomto případě mnohem silněji projektována do třídní sounáležitosti, jež byla objektivizována jako ohnisko osobní loajality. Vzájemná pospolitost se tedy pohledem Luxemburové neomezovala na teritoriální hranice ani na roli etnické příbuznosti, nýbrž byla vyjádřena společným zájmem, což teoretická polské sociální demo-

---

⁸⁰ P. NETTL, *Rosa Luxemburg*, s. 826.

⁸¹ „Dla klasy robotniczej sprawa narodowa u nas nie jest i nie może być obcą, nie może jej być obojętnym ucisk najnieznośniejszy w swym barbarzyństwie, bo skierowany na kulturę duchową społeczeństwa...najbardziej nieludzkie nawet gnębienie interesów materialnych nie jest zdolne wywołać tak fanatycznego, płomiennego buntu i nienawiści, jak ucisk wkraczający w sfery życia duchowego: ucisk religijny i narodowy...“ M. WALDENBERG, *Z problematyki narodu w polskiej*, s. 259.

⁸² R. LUXEMBURG, *The Polish Question and the Socialist Movement*.

kracie vyjádřila slovy: „Mám velkou, milou vlast, kterou nemůže vlastnit žádný pruský prokurátor... Čím jiným je tato vlast, než obrovskou masou pracujících mužů a žen! Čím jiným je než růstem blahobytu, mravnosti a duchovní síly všech mas, které tvoří lid!“⁸³

Závěr

V případě polského socialistického paradigmatu je třeba podotknout, že jeho vztah k otázce národního rozvoje byl notně odvislý od preferování zásad třídního boje a nutnosti společenské přestavby, v jejichž důsledku byla národní problematika odsouvána „na druhou kolej“, popřípadě dávána do souvislosti s obecnými symptomy sociální nespravedlnosti. Úsilí o národní nezávislost tak mohlo ve vztahu k socialistické revoluci představovat podřízený, nebo maximálně rovnocenný záměr, nikdy však nemohlo sloužit jako cíl sám o sobě.

I přes toto upozadřování národní problematiky však polská otázka nacházela v marxistickém myšlení své místo, což bylo zapříčiněno dvěma faktory. Jednak skutečností, že polská společnost na rozdíl od západních národů nedisponovala vlastním státem, v čemž byla ze strany některých domácích socialistů spatřována překážka kapitalistického vývoje, a jednak vědomím, že emancipaci polského národa jako nezbytnou součást socialistického úsilí do své teorie zakomponovali i Marx s Engelsem.

Analýza obou paralelních socialistických proudů v polském prostředí přitom potvrdila, že vzájemně neslučitelná stanoviska obou těchto teorií a v důsledku tak i zcela protivný postoj vůči národní otázce ve velké míře vyplýval z odlišné interpretace marxistické teorie. Zřetelně se tato skutečnost zrcadlí například v úvahách o akutnosti proletářské revoluce, kde byla v případě Kelles-Krauze hájena zásada postupných změn, zatímco Luxemburgová preferovala razantní a urychlený převrat, s čímž souvisela i otázka prospěšnosti, resp. škodlivosti národního vědomí. Kelles-Krauz se totiž domníval, že pozvolná cesta k socialistickému převratu může být umožněna pouze skrze homogenní sociální celek, jehož dosažení předpokládalo vyvinutí určité revoluční energie, Luxemburgová oproti tomu spatřovala v národních tendencích pouze nebezpečné tříštění třídního vědomí, v jehož důsledku se proletariát místo na společenskou přestavbu soustředil na boj o „buržoazní mýtus“.

Koncepce Kelles-Krauze v tomto směru rozlišovala mezi tzv. vylučujícím a harmonickým třídním vědomím. Zatímco vylučující vědomí mělo hrát ústřední úlohu během emancipace proletariátu, jejímž cílem byla distinkce vůči buržoazii a odmítnutí exploatace, samotná revoluce již měla probíhat v duchu harmonické verze, kdy by se dělnická třída stala jakýmsi předvojem sociální přestavby a zahrnula ve svých principech celou společnost. Nabytí tohoto vyššího třídního vědomí ovšem nutně vyžadovalo existenci jednotného jazyka jako komunikační platformy, což autorovi zpětně potvrzovalo platnost národa jako základní jednotky socialistické revoluce. Pohledem Luxemburgové však tyto úvahy představovaly pouze „nákazu buržoazní

---

⁸³ „Ich habe eine so grosse, liebe Heimat, wie sie kein preussischer Staatsanwalt besitzt... Was ist das Vaterland anderes, als die grosse Masse der arbeitenden Männer und Frauen! Was ist das Vaterland anderes, als die Hebung des Wohlstandes, die Hebung der Sittlichkeit, die Hebung der geistigen Kräfte der grossen Masse, die das Volk ausmacht...“ P. NETTL, *Rosa Luxemburg*, s. 828.

ideologií“ a nerespektování zásad vědeckého socialismu, neboť nic takového jako národní jednota v důsledku neslučitelnosti třídních cílů neexistovalo.

Striktní uplatnění marxistické teorie Luxemburová vyžadovala i v případě ekonomické roviny, kde případný zisk nezávislosti, vyjádřený ustavením polského státu, představoval jejím pohledem jednoznačný krok zpět, neboť odtržení od ruského prostoru by znamenalo ztrátu tamějších trhů a snížení možností akumulace kapitálu, v důsledku toho zpomalení kapitalistického rozvoje a tím i oddálení revoluce. Prizmatem patriotických socialistů však byla představa nutného hospodářského sepětí s ruskou oblastí přirozeně mylná, což Kelles-Krauz dokládal ekonomickou „šikanou“ polské buržoazie ze strany ruské vlády, které bylo možné čelit právě případným ziskem nezávislého státu. Protichůdnost patriotického socialismu a internacionalismu je nutné konstatovat i pro otázku jejich zařazení do rámce dichotomie politického a kulturního pojetí národa. V případě Luxemburové je třeba uznat, že její internacionalistická představa národa jednoznačně vyplývala z etnicko-kulturního pojetí, neboť hájila nutnost odlišení národního vědomí jako souhrnu typických kulturních vlastností v podobě charakteru či fyzických dispozic od politických aspirací. Skutečnost, že určitá pospolitost vykazovala shodné znaky, tak neměla mít v žádném případě dosah do politické roviny. To bylo sice určujícím faktorem i v případě koncepce Kelles-Krauze, poněvadž zakomponování národa jakožto homogenní jednotky do socialistické teorie vyžadovalo nezbytně jazykový princip, současně je ovšem nutné uznat, že představy patriotických socialistů připouštěly i politickou interpretaci. Ta se pregnantně projevila např. v Kelles-Krauzových úvahách o Polsku jako „civilizačním ohnisku“, jež mělo působit v roli vzoru ostatním. Budoucí hranice Polska tak měly sahát tam, kam bude dosahovat vliv polských socialistů, což jednoznačně odkazovalo k politickým principům loajality a společného cíle.

SUMMARY

The aim of this paper is to compare two rival conceptions of socialism in the Polish milieu at the turn of the 19th and 20th century, focusing on the national issue. As the main theoretical leaders, we can highlight Kazimier Kelles-Krauz as the exponent of the so called patriotic socialism and Rosa Luxemburg as the defender of an internationalist conception. In this respect it is necessary to analyse impacts of these contradictory conceptions regarding the idea of national progress that could have been understood as equal to the aims of the socialist revolution or as hostile to them. The first problems arose from the different interpretation of class consciousness. While Luxemburg preferred an immediate outbreak of a socialist revolution and called the national feeling a bourgeois facade, Kelles-Krauz emphasized the necessity of a gradual revolutionary energy, which was to be achieved only by understanding between both classes through a common language and harmonious consciousness. The theory of capital accumulation is another antagonistic issue. In this respect, Luxemburg protested against the idea of independent Poland because of a loss of access to the Russian market and a consequent reduction of the extent of exploitation. By contrast, Kelles-Krauz maintained the idea of a sovereign Polish state as a protector of Polish bourgeoisie that would accelerate capital accumulation against Russian economical bullying. The last difference in the national discourse was caused by a dichotomy between the ethnic and political concept of the nation. While Luxemburg conceived the nation as an aggregate of typical cultural and physical features without political consequences, Kelles-Krauz interpreted the nation as a community of common goals and values.